

Блинова, О. Є. Особливості дитячо-батьківських відносин у сім'ях трудових мігрантів [Текст] / О. Є. Блинова // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – Северодонецьк : Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2015. – №2 (37). – С. 30-37.

УДК : 159.922.27

Блинова О.Є.

ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ ВІДНОСИН У СІМ'ЯХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ

В статті розглянуто психологічні особливості і прояви кризи сучасної української сім'ї, які, зокрема, спонукають батьків приймати рішення щодо виїзду за кордон з метою працевлаштування. Представлено результати анкетування потенційних трудових мігрантів. Джерел – 10.

***Ключові слова:** дитячо-батьківські відносини, трудова міграція, міграційна готовність, життєва криза особистості.*

Постановка проблеми. У родині, що виступає найважливішим інститутом соціалізації, діти здобувають перші навички взаємодії, засвоюють перші соціальні ролі, осмислюють норми та цінності, а тип поведінки батьків впливає на формування в дитини першого й найбільш стійкого «образа Я».

При цьому повноцінна соціалізація розуміється не тільки як соціальна адаптація зростаючого покоління, але і як процес його активної самореалізації (Г.М. Андрєєва, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, І.С. Кон, А.В. Мудрик, В.М. М'ясищев, С.Л. Рубінштейн і ін.). У розв'язання практичних завдань сімейного виховання суттєвий внесок вносять роботи в галузі психології та психотерапії сім'ї (Ю.Є. Альошина, А.Я. Варга, О.І. Захаров, Р. Кочунас, Г. Навайтис, А.С. Співаковська, В.В. Столин, Е.Г. Ейдемільер, В.В. Юстицкис, Г. Бейтсон, М. Боуен і ін.).

Необхідність психологічної допомоги сім'ї викликана загальною кризою родини та шлюбу як соціального інституту на тлі глобальних соціокультурних змін ХХІ століття, що девальвують традиційні цінності

родини. Особливо гостро ці кризові прояви переломлюються в житті нестабільних і проблемних сімей (неповна сім'я, дистантна сім'я), збільшуючи ризики розвитку сімейних дисфункцій і порушень соціалізації. Серед таких сімей особливе місце займають сім'ї, в яких спільне життя перебуває під впливом частих і тривалих розлук. Такі родини прийнято відносити до категорії дистантних (В.С. Торохтий). Значну їхню частину утворюють сім'ї трудових мігрантів.

Дистантна сім'я визначається як повна сім'я з дітьми, в якій один з батьків довгостроково відсутній із-за вимушеної трудової міграції з метою забезпечення добробуту родини, в результаті чого він часто перериває безпосередні контакти з дітьми та вимушено обмежує свою роль як агента соціалізації просторово віддаленим «значимим іншим» (за термінологією Дж. Міда). Згодом це призводить до зниження в подружжя цінності внутрішньосімейних стосунків і дезадаптації поведінки в сімейному житті. На цьому тлі процес соціалізації дітей має певні деформації та відрізняється нестійкою динамікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема дистантних сімей розглядається у наукових працях Н.І. Куб'як, К.Б. Левченко, В.С. Торохтия, І.М. Трубавіної, Д.І. Пенішкевич та ін. [2; 3; 4; 5; 6; 9] І.М. Трубавіна дистантною називає сім'ю, члени якої перебувають на відстані один від одного, автор схильна вважати такий тип сім'ї неблагополучним [1]. Д.І. Пенішкевич відносить до дистантних сім'ї, де члени сім'ї працюють за межами країни, тобто родини трудових мігрантів [4]. Однією з основних проблем, пов'язаних з трудовою міграцією, є розрив родинних стосунків, в результаті чого діти залишаються без батьківського піклування протягом кількох років. Аналізуючи їх життєдіяльність, автором запроновано наступну класифікацію або певні категорії таких сімей:

1) сім'ї, де існує взаєморозуміння (кожний з батьків виконує свою роль, один із них заробляє гроші на навчання дітей, будову житла, відкриття

власної справи тощо; такі сім'ї не можна назвати неблагополучними, хоча вони потребують соціального захисту інформаційного характеру);

2) неблагополучні дистантні сім'ї (з дітьми вдома залишається один із батьків; неможливість суміщення у таких умовах виконання ролі матері або батька; виникнення у членів сім'ї спочатку стресу, а з часом – депресії; часто втрата роботи із-за необхідності уходу за дитиною; розв'язання потреби у матеріальних засобах за рахунок заробітку трудового мігранта; бездоглядність дитини);

3) обидва батьки тривалий час перебувають на заробітках за кордоном (дитина, як правило, залишається під опікою бабусі, дідуся, родичів, друзів, сусідів, наслідком цього є дезадаптація та соціальна незахищеність дитини [4].

У дослідженні У.Я. Тарановської-Якобец виявлено особливості соціалізації дітей у дистантних родинах, що полягають у дрейфуючому характері соціалізації (принциповій подібності соціалізаційної моделі дистантної родини та неповної родини в періоди тривалої відсутності члена сім'ї та принциповій подібності соціалізаційної моделі дистантної родини та повної родини в періоди повернення члена сім'ї із тривалих відряджень), зокрема: а) дисфункції сім'ї як інституту соціалізації та зниження її виховного потенціалу; б) мінливість впливу агентів соціалізації на дитину; в) напруженість у взаємодії такої родини з її соціальним оточенням [7].

При цьому важливо, щоб родина функціонувала як відкрита система, що постійно розвивається. Визначальним фактором сімейної соціалізації виступає батьківство, що утворює складну динамічну структуру та містить у собі батьківські цінності, установки та очікування, батьківське ставлення, батьківські почуття, батьківські позиції, батьківську відповідальність і стиль сімейного виховання.

Мета статті: з'ясувати особливості дитячо-батьківських стосунків в умовах трудової міграції членів родини.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Родини трудових мігрантів відрізняються недостатнім виховним потенціалом із-за тривалих розлук подружжя, при яких ті дорослі члени сім'ї, що залишилися з дітьми, змушені обмежувати соціальні контакти, що приводить до самоізоляції родини, породжує почуття самотності та емоційно-залежні дитячо-батьківські відносини. Присутність у родині обох батьків носить епізодичний характер, викликає тимчасові нормативно-рольові трансформації в сім'ї, але не впливає на систему виховання дітей, оскільки зводиться до позиції гостя у власному будинку. Таким чином, у родині, як правило, встановлюється непослідовний стиль батьківського виховання з перевагою попереджувально-опікуючих відносин, внаслідок чого формується дитина інфантильно-залежного типу.

Нестійкий дрейфуючий характер соціалізації дітей у родинах трудових мігрантів викликає певні особливості виховного впливу сім'ї. Між родиною та соціумом існує напруга, родина прагне замкнутися у своїх межах від соціуму, перешкоджаючи повноцінній соціальній інтеграції дітей. Водночас усередині дистантної родини дитина не може отримати повноцінну модель ідентифікації та необхідні норми соціальної поведінки.

Аналіз існуючих досліджень доводить, що ситуація тривалої розлуки батьків не може бути повною мірою компенсована ані відносним матеріальним благополуччям, ані зусиллями дитячого садку, школи та існуючої системи виховання. Разом з тим, забезпечення своєчасної та коректної психолого-педагогічної допомоги і підтримки родині, включення її в широкий спектр соціокультурних контактів та взаємодій дозволяє значно гармонізувати дитячо-батьківські відносини й підвищити успішність соціалізації дітей [3; 4; 5; 9; 10].

Слід звернути увагу на те, що у дистантних родинах видозмінюється виконання основних сімейних функцій, зокрема тих, що пов'язані із соціалізацією та вихованням дитини. По-перше, порушується виховна функція, що відображається на психоемоційному благополуччі дітей, діти

стають «соціальними сиротами»; по-друге, задоволення потреб у психологічному комфорті та емоційній підтримці, почутті безпеки, почутті цінності і значущості свого «Я»; по-третє, знижується рівень задоволення потреби у спілкуванні з близькими людьми, у батьківстві або материнстві, контактах з дітьми, їх вихованні та самореалізації, цей факт є сильним стресогенним чинником, що призводить до зростання нервово-психічного напруження особистості. Тобто, один із батьків після від'їзду партнера не знаходить достатньо часу для своєї дитини. Іноді він намагається компенсувати дітям брак уваги та тепла матеріальними цінностями, а в результаті виникає поступове емоційне віддалення дитини, формування у неї егоцентричної, меркантильної життєвої позиції.

Сім'ю трудових мігрантів слід розглядати як сім'ю, що перебуває у складних життєвих обставинах. На підставі статті 1 Закону України «Про соціальні послуги» під складними життєвими обставинами розуміються такі несприятливі для людини події, життєву скруту, коли їй особливо важко, і коли вона об'єктивно потребує сторонньої допомоги, в тому числі і від держави, суспільства, громадян, від найближчого оточення, щоб упоратися з цими обставинами і відновити свою нормальну життєдіяльність. Зауважимо, що серед видів складних життєвих обставин називаються: бідність, малозабезпеченість, безробіття одного з батьків / обох батьків; низький рівень виховного потенціалу сім'ї, бездоглядність дітей; психологічні обставини – стреси, депресії, конфлікти, фізичне та психологічне насильство. Всі ці життєві обставини можуть бути як чинниками, так і наслідками вимушеної трудової міграції одного чи декількох членів сім'ї.

Сім'я, яка перебуває у складних життєвих обставинах, переживає кризу, у визначенні змісту якої слід ми спираємось на науковий підхід Л.В. Сохань, Т.М. Титаренко, П.П. Горностая [1; 2; 8]. Життєву кризу розглядають як перехідний період життя, коли відбувається ламання й активна зміна життєвих ролей особистості (професійних, сімейних, міжособистісних тощо), якісний перехід із одного стану в інший. Вона, як і

всяка зміна, має два види детермінації: внутрішню (обумовлену поступовими внутрішніми змінами, що приводять до якісного стрибка), і зовнішню, обумовлену обставинами життя, труднощами міжособистісних стосунків, якимись значущими життєвими подіями тощо.

За класифікацією життєвих криз, яка запропонована П.П. Горностаєм [1], трудову міграцію можна визначити як кризу значущих стосунків, оскільки відбувається вимушена розлука із близькими людьми, та найголовніше – як кризу самореалізації, тобто неможливість нормальної, звичної або такої, що планується, самореалізації людини. Крім того, за природою проблем, можна відмітити втрату члена сім'ї із-за його виїзду за кордон з метою працевлаштування, деморалізацію членів сім'ї внаслідок втрати роботи або матеріального зубожіння сім'ї, для трудового мігранта слід зазначити суттєву зміну статусу із-за переселення на нове місце проживання, зміну виду праці, зміну етнокультурного оточення тощо. Всі ці проблеми часто сполучаються з матеріально-побутовими проблемами сімей трудових мігрантів (незадовільні житлово-побутові умови, втрата роботи та ін.); психологічними та соціально-педагогічними проблемами (в сім'ї несприятливий психологічний мікроклімат, емоційно-конфліктні взаємовідносини, педагогічна безпорадність батьків тощо).

У нашому дослідженні, яке стосувалося соціально-психологічних механізмів трудової міграції населення України [1], зокрема, за допомогою анкети отримано інформацію щодо задоволеності потенційними мігрантами сімейним станом, виконанням батьківських обов'язків. В опитуванні взяли участь особи, що перебували на обліку в Херсонському обласному центрі зайнятості населення та зверталися за консультацією з приводу можливостей виїзду за кордон з метою працевлаштування. Сімейний стан досліджуваних: 48,1% – одружені (заміжні); 51,9% – неодружені (незаміжні); 57,5% опитаних мають дітей.

Досліджувані потенційні мігранти відповідали на питання, що стосуються сімейного стану, задоволеності своїм сімейним положенням,

оцінки значущості сім'ї та батьківства у житті людини. До цього блоку ми внесли відкрите питання «Що таке, на Вашу думку, «щаслива сім'я»?», результати якого було оброблено за допомогою контент-аналізу, потім ці дані ми зіставили з обраними респондентами чинниками, які, на думку респондента, заважають саме його сім'ї бути повністю щасливою, та оцінкою респондентом рівня важливості шлюбу для нього особисто за 7-бальною шкалою. У такий же спосіб побудовані питання стосовно батьківства: рівень значущості батьківства у житті людини визначався за 7-бальною шкалою; окреслення образу «ідеального батька»; чинники, які заважають респондентові бути повністю ідеальним батьком.

Аналізуючи отримані дані, нами виокремлено дві великі групи характеристик, які є притаманними щасливій сім'ї (респонденти могли обрати декілька ознак, тому загальна сума більше, ніж 100%):

1) психологічні чинники, пов'язані з якістю взаємовідносин між членами родини (36,4% респондентів) – *«взаєморозуміння», «повага», «любов», «дружня сім'я», «гармонійна сім'я», «здорові сімейні відносини»;*

2) матеріальні чинники, пов'язані з матеріальною забезпеченістю родини (82,4% респондентів) – *заможна сім'я, забезпечена сім'я, власне житло, добра (гарна) робота, достаток, гідний зарібок тощо. Наведемо приклади висловлювань респондентів: Щаслива сім'я – це: «Де всі близькі здорові, мають стабільні доходи, житло»; «Кохання, підтверджене грошима. Гроші – це свобода»; «Живуть всі разом, працюють, отримують за свою працю гідну зарплату, мають реальну можливість навчатися та відпочивати»; «Коли всі члени сім'ї разом і можуть дозволити собі купити все необхідне на зарібтну плату в рідній країні»; «Щаслива сім'я – це сім'я, яка не має проблем з житлом і матеріально забезпечена».*

Отже, результати свідчать, що на першому місці серед чинників, що забезпечують щастя та гармонійність сімейного життя, є матеріальний достаток. Цей факт свідчить про значну фрустрованість базових потреб людей – гроші, житло, матеріальне благополуччя. Мабуть, це відображає

сподівання респондентів, що задоволення базових первинних потреб надасть можливість розв'язати і всі інші проблеми життя. Підтвердження висновку ми бачимо також із розподілу відповідей на питання: «Чого, на Ваш погляд, не вистачає саме Вашій родині, щоб бути повністю щасливою?».

Результати свідчать, що на першому місці перебувають «гроші», таку відповідь надають більше двох третин респондентів (70,7%), ще третина опитаних вказує на відсутність власного житла (32,1%), а вже потім кожний п'ятий респондент згадує «взаєморозуміння» (19,8%), та зовсім незначний відсоток в якості важливих, значущих чинників, які заважають сім'ї бути повністю щасливою, відзначають «кохання» та «повагу один до одного» (по 8,5%), ще 7,6% вважають, що родині для щастя не вистачає дітей.

Проаналізуємо, яким чином респонденти оцінюють важливість батьківства у житті, свою спроможність бути хорошим батьком для своєї дитини, складових образу «ідеального батька». Зауважимо, що на питання «Наскільки Вам вдається відповідати образу «хорошого батька (або «хорошої матери»)» надали відповідь тільки ті респонденти, що мають дітей, тобто 57,5% всій вибірці. Найбільш високий відсоток у такого компоненту образу «хорошого батька» як «повністю забезпечувати потреби своєї дитини» (66,1%), що опосередковано свідчить про усвідомлення своєї неспроможності відповідати цій вимозі. Також більше половини респондентів вважає, що батьки мають бути «прикладом для дитини у всьому» (51,9%), «розуміти свою дитину» (57,2%), «бути другом для своєї дитини» (62,2%). Останню позицію у переліку займає відповідь «намагатися, щоб дитина не була «гірше за інших», такий варіант обрав майже кожен п'ятий респондент (18,7%).

Ступінь збігу «ідеального образу батьків» та реального образу, тобто усвідомлення того, наскільки у реальному житті у людини виходить бути для своєї дитини хорошим батьком, визначено нами на основі відповідей на наступне питання. На основі аналізу даних зовсім незначна частина потенційних мігрантів (6,6%) вважає, що їм повністю вдається відповідати образу хорошого батька, протилежної думки – «на жаль, у мене немає

можливості бути хорошим батьком» дотримуються 4,3% респондентів. Половина опитаних (47,2%) обирає середню позицію, та ще п'ята частина (22,7%) вважає, що «майже повністю вдається» та 19,2% – «трохи вдається».

Загалом при високій важливості батьківства для респондентів (за 7-бальною шкалою середнє значення по вибірці становить 5,97 бали) більше 70% опитаних нами потенційних мігрантів відчують свою неспроможність повноцінно виконувати свої батьківські обов'язки (якщо взяти у сумі варіанти відповідей «середньою мірою», «трохи вдається», «у мене немає можливості бути хорошим батьком»). Орієнтуючись на розподіл відповідей за попередніми питаннями, перш за все, це пов'язано із нездатністю повністю забезпечувати потреби своєї дитини.

Також у межах соціально-психологічного дослідження трудової міграції нами проведено опитування студентів українських вузів. Студентам різних регіонів України було поставлено питання «Дитина має право: а) мати все необхідне для повноцінного життя (комп'ютер, дорогий одяг ...), навіть якщо батьки для цього заробляють гроші за кордоном і не мають змоги постійно бути поряд з дитиною; б) жити та рости разом із батьками, навіть якщо родина має середній рівень матеріальної забезпеченості. З варіантом «а» погодились 5,4% студентів, з варіантом «б» – 94,5% студентів України, відмінностей за регіонами немає. Результати, як ми бачимо, вражаючі, особливо з погляду реального стану справ з трудовою еміграцією українців за кордон – переважна більшість заробітчан пояснює та виправдовує свої поїздки за кордон з метою заробити гроші саме турботою про родину, зокрема, про дітей – «дітям треба забезпечити гідний рівень життя», «дітям потрібно житло», «треба сплачувати за навчання дітей», «треба купити дитині комп'ютер, оскільки в інших він вже є», «треба дати дітям шанс у житті», «щоб діти не були гіршими за інших» тощо. Ми наочно можемо переконатися, що ці діти (студенти – це теж діти, тільки трохи доросліше) зовсім цього не бажають, навпаки, наполягають на збереженні цілісної родини – 94,6% вважають, що дитина має рости разом з батьками.

Висновки. У дослідженні було встановлено, що успішність процесу сімейної соціалізації визначається здатністю родини створити для дитини необхідні умови її особистісного розвитку у ситуації тривалої епізодичної відсутності одного з батьків.

У дистантних сім'ях трудових мігрантів встановлюється своєрідний «мерехтливий» режим функціонування, коли більшу частину часу дитини проводить з одним із батьків, звідси модель сімейних відносин має нестійкий характер, стиль батьківського виховання є непослідовним, обумовлений неузгодженими батьківськими позиціями.

Література

1. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України у соціально-психологічному вимірі [Монографія] / О.Є. Блинова. – Херсон : РІПО, 2011. – 486 с.
2. Гордієнко Н.В. Сучасна українська дистантна сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи / Н.В. Гордієнко // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 263. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С.57-61.
3. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования / О.А. Карабанова. – М.: Гардарики, 2004. – 320 с.
4. Пенішкевич Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дистантними сім'ями // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2005. – Вип. 225. Педагогіка та психологія. – С. 92–97.
5. Попова Т.А., Сулейманова С. Взаимосвязь детско-родительских отношений и тревожности дошкольника // Фундаментальные исследования. – 2012. – № 11–5. – С. 1145-1148; URL: www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=9999938 (дата обращения: 25.04.2015).
6. Проблеми дітей трудових мігрантів: аналіз ситуації / За ред. Левченко К.Б. – К. : Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда – Україна», Український інститут соціальних досліджень, 2006. – 63 с.

7. Тарановская-Якобец У.Я. Особенности социализации детей с дистантным отцовством: на примере моряков и рыбаков дальнего плавания / У.Я. Тарановская-Якобец. – Автореф. дис. на соискание ученой степени д.пед.н.; спец-ть: 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования. – М., 2006. – 36 с.
8. Титаренко Т.М. Життєвий світ особистості: у межах та за межами буденності [Текст]: наук. вид. / Т.М. Титаренко. – К.: Либідь, 2003. – 376 с.
9. Торохтий В.С. Психология социальной работы с семьей : монография / В.С. Торохтий. – Москва : Центр социальной педагогики, 1996. – 218 с.
10. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи / Э.Г. Эйдемиллер, В.В. Юстицкис. – СПб.: Питер, 1999. – 656 с.

References

1. Blynova O.Je. Trudova migracija naselennja Ukrai'ny u social'no-psyhologichnomu vymiri [Monografija] / O.Je. Blynova. – Herson : RIPO, 2011. – 486 s.
2. Gordijenko N.V. Suchasna ukrai'ns'ka dystantna sim'ja jak ob'jekt social'no-pedagogichnoi' roboty / N.V. Gordijenko // Naukovyj visnyk Chernivec'kogo universytetu. Vyp. 263. Pedagogika ta psyhologija. – Chernivci: Ruta, 2005. – S.57-61.
3. Karabanova O.A. Psihologija semejnyh otnoshenij i osnovy semejnego konsul'tirovanija / O.A. Karabanova. – M.: Gardariki, 2004. – 320 s.
4. Penishkevych D. Pidgotovka majbutnih social'nyh pedagogiv do roboty z dystantnymy sim'jami // Naukovyj visnyk Chernivec'kogo universytetu. – 2005. – Vyp. 225. Pedagogika ta psyhologija. – S. 92–97.
5. Popova T.A., Sulejmanova S. Vzaimosvjaz' detsko-roditel'skih otnoshenij i trevozhnosti doshkol'nika // Fundamental'nye issledovanija. – 2012. – № 11–5. – С. 1145-1148; URL: www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=9999938. (data obrashhenija: 25.04.2015).

6. Problemy ditej trudovyh migrantiv: analiz situacii' / Za red. Levchenko K.B. – K.: Mizhnarodnyj zhinochyj pravozahysnyj centr «La Strada - Ukrai'na», Ukrai'ns'kyj instytut social'nyh doslidzhen', 2006. – 63 s.

7. Taranovskaja-Jakobec U.Ja. Osobennosti socializacii detej s distantnym otcovstvom: na primere morjakov i rybakov dal'nego plavanija / U.Ja. Taranovskaja-Jakobec. – Avtoref. dis. na soiskanie uchenoj stepeni d.ped.n.; spec-t': 13.00.01 – obshhaja pedagogika, istorija pedagogiki i obrazovanija. – M., 2006. – 36 s.

8. Tytarenko T.M. Zhyttjevyj svit osobystosti: u mezhah ta za mezhamy budennosti [Tekst]: nauk. vyd. / T.M. Tytarenko. – K.: Lybid', 2003. – 376 s.

9. Torohtij V.S. Psihologija social'noj raboty s sem'ej : monografija / V.S. Torohtij. – Moskva : Centr social'noj pedagogiki, 1996. – 218 s.

10. Jejdemiller Je.G., Justickis V. Psihologija i psihoterapija sem'i / Je.G. Jejdemiller, V.V. Justickis. – SPb.: Piter, 1999. – 656 s.

Блинова Е.Е.

Особенности детско-родительских отношений в семьях трудовых мигрантов

В статье рассмотрены психологические особенности и проявления кризиса современной украинской семьи, побуждающие родителей принимать решение относительно выезда за границу для трудоустройства. Представлены результаты анкетирования потенциальных трудовых мигрантов. Источников – 10.

Ключевые слова: *детско-родительские отношения, трудовая миграция, миграционная готовность, жизненный кризис личности.*

Blynova O.Je.

Features child-parent relations in the families of migrant workers

Psychological peculiarities and demonstrations of Ukrainian families' crisis, which force parents to decision of going abroad to work, are examined in the article. The results of the questionnaire of potential labour migrants are presented. Sources - 10.

Key words: child-parent relations, labour migration, migrational readiness, vital personality's crisis, family relationships.

Блинова Олена Євгенівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Херсонського державного університету, м. Херсон.